

Xavier RICHER
Université Paris 3

Kornai János, *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*

Bernard Chavance előszavával,
magyarról fordította Judith és Pierre Karinthy;
Párizs, L'Harmattan kiadó, „Pays de l'Est” sorozat,
2014, 566 oldal, ISBN : 978-2- 343-02608-4, 42,75 €

Kornai János és munkássága jól ismert Franciaországban a szovjet típusú és az átmeneti poszt-szocialista gazdaságokat kutató szakértők körében. Több művét és cikkét kiadták franciául, köztük a két legfontosabbat: *A hiány* (Economica, 1984); *A szocialista gazdasági rendszer* (Presses universitaires de Grenoble, 1996).

A 2004-ben Magyarországon és 2006-ban az Egyesült Államokban kiadott önéletrajzi műve most franciául is megjelent Bernard Chavance és a fordítók közös erőfeszítésének köszönhetően. Ez alkalmat ad arra, hogy nyomon kövessük egyedi e magyar közgazdász intellektuális pályáját, akinek munkái nagy hatással voltak a matematikai elemzésre, a rendszerek összehasonlító elemzésére (ezek között említendő saját verziója, a szovjetológia), és az intézményes elemzésre. Azon túl, hogy felidézze korábbi műveit, azt, hogy hogyan dolgozott rajtuk, hogyan értékeli őket az idő múlásával – különös tekintettel a poszt-szocialista átmenet kontextusában –, betekinthetünk egy különösen gazdag, mozgalmas, néha tragikus, egyszerre személyes és szakmai életrajzba. Visszaemlékezései több dimenziót is bemutatnak: Kelet-Európa közel fél évszázadát, a „létező szocializmus” gyakorlatát, reményeit és kudarcait, a szocializmus politikai gazdaságtanát, a gazdasági gondolkodás történetét (a rendszer hatékonyságával/hatékonytalanságával kapcsolatos kérdéseket, kutatásokat, az ellenőrzést és a pazarlást), a kutatási eredmények ütköztetését és nemzetközi terjesztését, és végül a rendszer bukásának elemzését.

Kornai János fokozatosan vált önerőből képzett gazdasági újságíróból, aki véletlenül¹ került erre a pályára, a matematikai közgazdaságtan nemzetközileg idézett szaktekintélyévé, a szocialista gazdaság működésével és a korábbi kelet-európai szocialista gazdaságok piacgazdasággá történő átalakulásával foglalkozó kutatások területén. Mindezt megfigyelőképességének, kutatásainak, kérdéseinek, kételyeinek köszönhetően, és annak a nyitottságnak és elkötelezettségnek, amelyekkel az új kutatási területek felé fordult.

A szerző 1928-ban született Budapesten, egy polgári, világi zsidó családban, négy testvér közül másodikként. A hamar önállóvá vált fiatal Kornai keresi az útját, céltudatosan választja ki olvasmányait, erre utal e mű címe is. Életének ez az időszaka egyben meghatározó és tragikus: a fiatal gimnazista végignézi, amint apját hazája kollaboráns hatóságai beidézik, majd Auschwitzba küldik, ahonnan soha nem tér vissza. A család szétszóródik, a fiatal Kornai menekül a fasiszta hordák üldözése elől, miközben a szovjet csapatok megérkeznek és felszabadítják Budapestet. Érettségije megszerzése után a kommunista fiatalság soraihoz csatlakozik és gyorsan halad előre az apparátusban. Gazdasági ügyekkel bízzák meg, szerkesztő és vezércikkíró lesz a Szabad Népnél, a kommunista párt napilapjánál. Ez a pozíció lehetővé teszi számára, hogy kitanulja a közgazdász szakmát és tanúja lehessen a kommunista

¹ Amint erre maga az író utal, pártfunkcionáriusként más feladatra is jelölhették volna.

párt Központi Bizottságában a legmagasabb szinten zajló vitáknak a gazdasági döntésekkel kapcsolatban. Kutatásai és terepmunkái során megtapasztalja, hogyan alkalmazzák a döntéseket, rávilágít számos működési zavarra, amelyek a termelési folyamat különböző szintjein nyilvánulnak meg. Az ezekből a megfigyelésekből származó megállapítások előrevetítik a szocialista rendszer hatékonytalanságát elemző jövőbeni munkáit. Bár meggyőződéses kommunista, a fiatal újságíró elkezd megkérdőjelezni a marxista ideológia alapjait, a politikai rendszerrel kapcsolatos első kételyei az után jelennek meg, hogy beszélgetett egy olyan párttaggal, aki a megtorlás áldozata volt. A párton belül a Nagy Imre körül csoportosuló „reformerekhez” közeledik, akik átveszik az ellenőrzést és reformokat indítanak be az 1956-os robbanás előtt. A reformerek bukása után kizárják az újságból, és a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézetéhez kerül különböző alacsony beosztásokban. Mégis megírja itt doktori disszertációját, a könnyűipari túlzott beruházásokról, amit Nagy-Britanniában az Oxford University Press ad ki, és ami megalapozza hírnevét a nyugati akadémiai körökben. Több professzori állást is felajánlanak neki, de mindegyiket visszautasítja.

Az 1956-os forradalomban aktívan részt vesz, feladata egy olyan gazdasági program kidolgozása, amelyik figyelembe veszi a munkástanácsok törekvéseit, a szükségszerű nyitást a KGST országain túlrá és a termelési folyamat elkerülhetetlen decentralizálását. A program soha nem valósul meg. A forradalom leverése után pártos elkötelezettsége és életének marxista szakasza lezárul. Úgy dönt, hogy Magyarországon marad, hogy kizárólag tisztán tudományos munkát végezzen, és távol tartja magát bármilyen politikai elkötelezettségtől. Ez az időszak nehéz a fiatal közgazdász számára: a forradalom leverése, a politikai üldözések, kihallgatások, megfigyelések² okozta erkölcsi sokk időszaka. Másfelől viszont, szellemi téren, ez az időszak pozitívnak bizonyul. Egy, a Könnyűipari Minisztériumhoz tartozó intézet munkatársaként megkezdi kutatásait a tervgazdálkodásról, a lineáris programozás alkalmazásával. Egy briliáns matematikus, Lipták Tamás részvételével olyan kétszintű tervezési modellt hoz létre, amelyik egyszerre szakít a szovjet típusú központi tervgazdálkodási modellel és a nyugati Lang és Malinvaud munkáival, a kényszer hatására történő maximalizálással. Következtetései nagy tudományos visszhangot váltanak ki, különösképpen Nyugaton, és neves tudományos folyóiratokban jelennek meg. Miután alkalmazott kutatásokat folytatott arról, hogyan lehetne a gyakorlatban is bevezetni egy kétszintű tervezési modellt, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa lesz, ahol szabadon kutathat több témában is, a neoklasszikus modell bírálatától (*Anti-Equilibrium*, 1971) rendszerek vegetatív elemzéséig. Ebben az időszakban kezd bele olyan kutatásokba, amelyek egy évtizeddel később elvezetik a hiánygazdaságról írt fő művének publikálásához. Elemzésében a szocialista rendszert úgy mutatja be, mint egy hiányokat termelő rendszert. Ezek a hiányok különbözőek, nem is lehelők fel szükségszerűen minden szektorban, de az ügyvivőknek olyan döntéseket kell hozniuk, amelyek újratermelik és fenntartják a hiányállapotot: anyagraktározás és a rendelkezésre álló javak kényszerű fogyasztása a keresett javak fogyasztása helyett. Ezt a folyamatot a hatalom és a gazdasági döntéshozók tartják fenn, akik átvihetik egyik szektorból a másikba, csökkenthetik, növelhetik. Az egész folyamatot magyarázó kulcsfogalom a „puha költségvetési korlát,” amelyet az „Állam paternalizmusa” táplál, egy eufemizmus arra, hogy a szocialista államnak olyan nagyratörő céljai vannak, amelyeknek megvalósításához nem rendelkezik a szükséges eszközökkel. Ebben az időszakban, az 1960-as évek elején, a politikai nyomás enyhül Magyarországon, a rendszer

² Köztük közeli kollégák. Akárcsak a korábbi Kelet-Németországban, a rendszerváltás után a magyar állampolgárok is betekintettek a róluk készült rendőrségi feljegyzésekbe, anélkül, hogy joguk lett volna nyilvánosságra hozni a besúgók nevét.

megnyílik, a vezetők egyetértenek abban, hogy reformokat kell bevezetni; ezek a reformok az Új Gazdasági Mechanizmus néven látják meg a napvilágot, ami egyfajta korát megelőző Peresztrojka³. Bár élcelődik a „naiv reformereken”, mert emlékszik 1956 bukására, Kornai elismeri ezeknek a reformoknak a szükségességét, amelyek lehetővé tehetik Magyarország számára, hogy könnyebben alkalmazkodjon az új piaci körülményekhez. Ugyancsak ebben az időben kezd el a szerző nyugatra utazni, ahol neves intézetekben végez kutatásokat és rendszeresen tanít – többek között a Harvardon, ahol félállásban (ragaszkodott ahhoz, hogy nem hagyja el Magyarországot) majdnem húsz évet tölt el. Az itt megtartott előadások alapján fogalmazza meg a *Szocialista gazdasági rendszer* című művét. A szocialista gazdaságok működésének elemzése után a szerző a poszt-szocialista átmenet elemzésébe kezdett. Meggyőződése, hogy ezeket a gazdaságokat nyitni, liberalizálni kell, főleg azért, hogy stabilizálják őket, és már nagyon korán ellenezte a tömeges privatizációs programokat, ezáltal elkülönülve a liberális közgazdászok javaslataitól és programjaitól, és a nemzetközi szervezetektől (Világbank, EBRD). Meg kell jegyezni, hogy az átmenet tétje fontos és új probléma elé állította a közgazdászokat: hogyan lehet bevezetni a kapitalizmust egy olyan országban, ahol nincsenek tőkések?

Végezetül, ennek a hosszú és lenyűgöző műnek az olvasása közben nyomon követhetjük Kornai teljes tudományos karrierjének vezérfonalát, egy olyan rendszer elemzése közben, amelyik az évtizedek alatt fejlődött, eltűnt, majd átalakult piacgazdasággá. A szerző elemzi a szocialista rendszer hatékonyságával-hatékonyságtalanságával, megreformálhatóságával-megreformálhatatlanságával kapcsolatos kérdéseket, miközben nem feledkezik meg a 'hogyan tovább?' kérdésről. A mű egyben feltárja a tudományos kutatás feltételeit egy kommunista rendszerben, annak összes ellentmondásával. A cenzúra, a politikai és ideológiai ellenőrzés jól megfértek együtt a kutatási szabadsággal, programok bevezetésével olyan területeken, amelyek témája távol állt a hatalom doktrínáitól és ideológiájától, főleg, ha azokat matematikai formában mutatták be. A szerző az évek távlatából tekint vissza munkásságára, miközben hangsúlyozza, hogy saját magát olyan kutatónak tartja, aki az ortodox és a fő vonaltól elhajló különböző paradigmákat egyaránt követi.

Farkas Edit fordítása

³ Ezzel kapcsolatban: Richet X., 1989, *The Hungarian Model*, Cambridge, Cambridge University Press; Kornai J. et Richet X. (dir.), 1986, *La voie hongroise. Analyses et expérimentations économiques*, Paris, Calmann-Levy.